

H. VAN DEN ENDEN (red.) : *Marxisme van de Hoop – Hoop van het Marxisme ? Essays over de filosofie van Ernst Bloch*, Het Wereldvenster, Bussum 1980.

Ernst Bloch is ongetwijfeld een boeiende figuur, al was het slechts omdat men in zijn levensloop op een treffende wijze de grote turbulenties van onze eeuw weerspiegeld ziet.

Hij werd in 1885 geboren in Mannheim-Ludwigshafen. Als scholier lag zijn filosofische belangstelling reeds vast en hij verslond de grote werken van Kant en Hegel. Aan de universiteiten van München en Würzburg komt de student in contact met enkele grote filosofen van die tijd, zoals Edmund Husserl en Max Scheler.

Bloch is pas 22 als hij in een verhandeling voor de eerste keer de grondgedachte aanraakt die zijn hele verdere wijsgerige loopbaan in beslag zou nemen. Het gaat over het belang en het eigen statuut van wat 'nog niet is', in contrast met datgene dat gewoon 'niet is'. In het nog niet zijn ligt voor Bloch een meerwaarde besloten, nl. een verwachting, de aanwezigheid van een spanning. Hoewel hij het nog niet zijnde begrijpt als een ontologische categorie, naast en nog sterker dan het potentiële zijnde, analyseert Bloch dit gegeven op een zeer antropomorfe manier. Hij spreekt over 'das Noch Nichts' als een hunkering, een honger; zijn filosofische stijl doet vaak sterk denken aan die van Heidegger.

Ter hoogte van de mens komt de ontologische honger als het ware tot zelfbewustzijn en neemt dan de vorm aan van positief verlangen of hoop. Dit laatste is een sleutelbegrip in Blochs wijsbegeerte gebleven – zijn, naar volume te oordelen althans, belangrijkste werk is het driedelige *Das Prinzip Hoffnung*, dat pas verscheen in de jaren 1954–'59 maar reeds lang daarvoor werd geconcipeerd. We gaan dan ook nog even terug in de tijd.

Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog treffen we Bloch aan in pacifistisch gezelschap, samen met onder anderen Karl Jaspers en Georg Lukács. In die tijd wordt hij marxist, zonder echter toe te treden tot een partij. Hij onderhoudt ook contacten met de artistieke beweging rond 'Der Blauwe Reiter', die zijn kunstopvattingen en zijn literaire stijl grondig zou bepalen. Blochs expressionistische schriftuur is het voorwerp van zeer tegenstrijdige waarderingen. Door sommigen ervaren als beeldend, meeslepend en inspirerend, wekt zijn filosofisch proza bij anderen weinig meer (noch minder) dan agressie op, vanwege het bombastische en verhullende karakter ervan.

Met zijn 'bekering' tot het marxisme, wordt aan het thema van 'nog niet zijn', bovenop de antropologische dimensie van de hoop, nog een sociaal-politieke dimensie toegevoegd. Op maatschappelijk vlak krijgt de hoop gestalte in de notie van utopie, een min of meer vaag beeld dat de mensen zich vormen van een ideale samenleving. In zijn eerste boek, *Geist der Utopie*, dat verscheen in 1918, zijn al deze grondlijnen van Blochs denken reeds aanwezig.

Om aan inlijving in het leger te ontsnappen, was Bloch in 1917 naar Zwitserland gevlucht. Na de oorlog leefde hij weer in Duitsland. De opwinding

over de Russische revolutie was al vlug overgewaaid en gaandeweg zouden twijfels omtrent haar fundamenteel welslagen de overhand krijgen, ook binnen de linkerkzijde. Maar Bloch blijft het regime steunen en zal een aanhanger van Stalin blijven tot en met de tijd van de grote zuiveringen en 'heksenprocessen'.

In 1921 verscheen het boek dat wellicht het meest tijdsbestendig zal blijken, *Thomas Münzer als Theologe der Revolution*. Münzer leidde in het begin van de 16de eeuw een opstand van boeren in naam van het duizendjarig rijk van christelijke rechtvaardigheid, dat in de Heilige Schrift werd aangekondigd. Bloch projecteert zijn opvattingen over utopie op deze beweging en bevestigt hiermee ook zijn affiniteit met de joods-christelijke traditie.

Ernst Bloch heeft reeds zeer vroeg de gevaren van het nazisme onderkend en tegen het fenomeen gewaarschuwd. (Het is trouwens niet onwaarschijnlijk dat zijn blindheid voor de Stalinistische excessen ten dele verklaard moet worden vanuit dit fervent anti-nazisme.) Als het nationaal socialisme dan aan de macht komt, moet Bloch andermaal uitwijken. Via een aantal omwegen belandt de man in 1938 in de Verenigde Staten, waar hij als bordenwasser aan de kost moet komen, in de verpletterend letterlijke betekenis van de uitdrukking. Tussen de borden door werkt hij aan *Das Prinzip Hoffnung*.

Pas na de oorlog, op 53-jarige leeftijd, start de filosoof zijn academische carrière, met name aan de Karl Marxuniversiteit te Leipzig. Hij koos om principiële redenen voor de DDR, omdat hij weigerde op welke manier ook het kapitalisme te dienen. Aanvankelijk leeft en werkt hij in goede verstandhouding met het regime. Dit ondanks de toch wel onorthodoxe bijdragen die Bloch aan het marxisme meende te moeten leveren en waarschijnlijk dank zij het feit dat hij steeds bereid was om zonder voorbehoud de grondslagen van het marxisme, de economische en politieke theorie, te onderschrijven.

Ondertussen publiceerde Bloch onvermoeibaar het ene werk na het andere, waardoor hij zich een zekere wereldfaam verwierf. Dat heeft hem ongetwijfeld geholpen toen de partijleiding in 1958 besliste om bij haar onderdanen eindelijk een ideologische grote kuis te houden. Bloch ontsnapte maar net aan een arrestatie. Maar de druk op zijn persoon en zijn denken wordt alsmaar opgevoerd. Uiteindelijk, in 1961, besluit hij dat zelfstandig denken in de DDR werkelijk onmogelijk is en belandt toch nog in de kapitalistische wereldhelft. Sindsdien gaf hij les aan de universiteit van Tübingen; hieruit ontstond het tweedelige *Tübinger Einleitung in die Philosophie* (1963-'64). Ernst Bloch overleed daar in augustus 1977.

Nauwelijks een jaar na zijn overlijden werd aan de Rijksuniversiteit Gent een herdenkingscolloquium georganiseerd. Het boek dat ik hier onder de aandacht wil brengen is daarvan de neerslag. In een tiental voor publicatie uitgewerkte referaten, worden de verschillende aspecten van Blochs filosofie doorgelicht. Alleen reeds door de uitgebreide, tot 1979 quasi-volledige, bibliografie van werken in het Nederlands, Frans, Duits en Engels taalgebied, heeft het boek zich tot een onmisbaar element gemaakt in elke Bloch-bibliotheek. (De bibliografie is het werk van Werner Callebaut.)

Eén der meest markante intellectuele gebeurtenissen op het gebied van het marxisme in het algemeen, is recent ongetwijfeld het verschijnen van Kolakowski's overzichtswerk (*). Daarin wordt Ernst Bloch relatief veel ruimte toebedeeld (vol. 3, pp. 421-449). Het oordeel van Kolakowski is echter vernietigend. Ter illustratie slechts enkele fragmenten : "... his powers of analysis were extremely poor... . His frequent political statements, both during his Stalinist and anti-Stalinist days, were naïve, vague, and stereotyped, mere echoes of current slogans and clichés." (p. 426), "... characteristic lack of precision..." (p. 427), "... a preacher of intellectual irresponsibility" (p. 445), "... Bloch's philosophy ... lacks content" (p. 447). De enige verdiensten van Bloch zijn geweest, aldus Kolakowski, enerzijds dat hij de latente Neoplatonistische grondtoon van het marxisme geëxpliciteerd heeft, anderzijds dat hij enigermate kon bijdragen tot de vorming van een kritisch intellectueel klimaat in de Oostbloklanden.

In *Marxisme van de hoop - Hoop van het marxisme ?* wordt de filosoof op een meer welwillende wijze tegemoet getreden. Dit betekent geenszins dat het hier om een onkritisch huldemonument gaat : Bloch werd niet gebalsemd en met veel eer 'bijgezet'. Integendeel, trouwens het ontbreekt in deze bundel niet aan scherpe kritiek, analoog met bovenstaande. Het doel was echter in de eerste plaats een dialogische confrontatie met Blochs denken aan te gaan en dit veronderstelt a priori een grote openheid, een bereidheid om samen met hem een eind op weg te gaan, proberend om zich in te leven in zijn bestemming. Binnen deze optiek is het dan niet zo belangrijk dat Bloch Marx foutief citeert, of dat hij een ongelofelijke naïviteit tentoonspreidt aangaande natuurwetenschappen, of zelfs niet dat zijn kennisleer, waarin aan de hoop een cognitief statuut wordt toegekend, een zandkasteeltje is. Het kernprobleem is dan wel, zoals wordt uitgedrukt door de titel van het boek : wat heeft deze wijsgeer ons te bieden in dienst van het marxisme ?

De vraag is belangrijk. Het is immers een 'vérité reçu' dat het marxistische denken zich al geruime tijd in een crisistoestand bevindt, al haast ik mij hierbij op te merken dat dit voor een denkrichting niet zo'n ongezonde toestand hoeft te zijn. De oorzaken zijn menigvuldig; in het algemeen heeft men de indruk dat door het enge 'economisme' van de klassieke orthodoxie, de complexe sociaal-culturele werkelijkheid van het laatkapitalisme aan de theorie ontglipt. Vandaar het streven naar 'herbronning', verfrissing van de marxistische visie. Men ging aanvankelijk van *Das Kapital* terug naar een voorbereidend, maar frisser en directer werk van Marx : *Zur Kritik der Politischen Oekonomie*. Vervolgens werd de klemtoon van de oude op de jonge Marx verlegd, de auteur van de *Parijse Manuscripten*, waarin men aanzetten tot een socialistische antropologie terugvindt. Uiteindelijk heeft die retrobeweging, in haar beweging naar achteren, ook Marx achter zich gelaten. Vooral hier situeert zich het belang van Ernst Bloch. Hij verdedigde binnen het marxisme weer de legitimiteit van de utopie, die door Marx en Engels als onwetenschappelijke dromerij van de tafel was geveegd. Bloch poneert de concrete utopie, het reëel bereikbare ideaal, als een

drijvende kracht achter de historische ontwikkeling. De steeds latent aanwezige utopie voedt het bewustzijn en richt het handelen naar de verwezenlijking van het ideaal.

Een korte inhoud van het werk. We vinden in verscheidene referaten een principiële instemming met deze fundamentele visie. Ernest Mandel argumenteert voor het opnemen van de categorie hoop in de theoretische grondslagen van het marxisme. Ludo Abicht bepleit de integratie van Blochs theorie in het ideeëngoed van de marxistische basisbewegingen. Van haar kant wijst Paula Burghraeve echter op het gevaar van utopisch denken voor de marxistische praxis. Een overwegend kritische toon wordt, vooral op wijsgerig-methodologische gronden, ook gevoerd in de bijdrage van Ronald Commers, van Karel Boullart en van samensteller-inleider Hugo Van den Enden. De theoloog Jürgen Moltmann treedt in dialoog met Bloch omtrent dienst herleiding van het religieuze fenomeen tot een humanistisch utopisme. Vermelden we tot slot van dit zeer schetsmatige inhoudsoverzicht dat twee bijdragen dieper ingaan op Bloch als estheticus. Eduard Verhofstadt analyseert zijn kunstopvatting in relatie tot het expressionisme; Karel Boullart toetst de geldigheid van de filosofie van de hoop aan enkele vooraanstaande kunstuitingen – met negatief resultaat.

Men zal het boek niet openslaan in de verwachting een eenvoudig antwoord aan te treffen op de vraag in de titel. Men vindt een aantal verschillende, steeds doordachte, benaderingen en waarderingen vanuit diverse wijsgerige oriëntaties en levensbeschouwingen. Toch heb ik de indruk dat de auteurs het allen eens kunnen zijn met de volgende globale evaluatie, geformuleerd door Van den Enden als slotparagraaf van het boek. "Het lijkt mij dat het aanbeveling verdient Bloch in de eerste plaats vanuit het levensbeschouwelijk perspectief te lezen, maar tegen de kritische achtergrond van een scherpe cognitief-theoretische doorlichting die het kwetsbare stramien van zijn filosofie nergens uit het oog verliest." (p. 217).

Paul Wouters, U.I.A.

NOOT

- (*) Kolakowski, L. : *Main Currents of Marxism*. 3 vols. Oxford University Press, 1981. (oorspr. 1978).